

EL DESCOBRIMENT D'UN PAISATGE DESCONEGUT. LES PEDRERES DE MARÈS, RASTRES OBLIDATS EN EL TERRITORI DE MALLORCA

Catalina Salvà Matas

Universitat Politècnica de Catalunya

Resum: El procés de posar de manifest les pedreres de marès com un dels paisatges que conformen la identitat i memòria d'una part de Mallorca passa per desenvolupar la consideració de l'existència d'un lligam de component territorial entre aquestes pedreres. La lectura del conjunt de pedreres es construeix sobre una matriu territorial evolutiva on les pedreres esdevenen *rastres* d'aquest procés. La representació d'aquests rastres de diferents estadis temporals provoca la detecció de conjunts de pedreres, presents en gran part de la geografia de l'illa, apuntant a l'existència d'un *Territori de Pedreres*, determinant d'una percepció d'un nou paisatge que configura una nova identitat de Mallorca.

Paraules clau: Paisatge, memòria, pedreres, marès, Mallorca.

Abstract: The process of revealing the sandstone quarries as landscapes of identity and memory of the island of Majorca begins with the development of the thought of a territorial component link between these quarries. The interpretation of the quarries is constructed by an evolutionary territorial matrix where the quarries become traces of this process. The representation of these traces from different temporary stages causes the detection of some quarry groups, which are founded in most of the geography of the island, and points to the existence of a *Land of Quarries*, determining the perception of a new landscape that, through the quarries, configures a new identity of Mallorca.

Key words: Landscape, memory, quarries, sandstone, Mallorca.

Rebut el 31 de maig de 2013. Acceptat el 3 de gener de 2014.

Abreviatures: BSAL = *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, BSHNB = *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, PDSPiB = Pla Director Sectorial de Pedreres de les Illes Balears.

Empremtes d'un paisatge productiu

La marcada insularitat de Mallorca la va convertir necessàriament en un territori productor de recursos propis. El domini i control d'aquest és el que ha ocasionat el que ara reconeixem com a paisatge de l'illa, on la combinació dels elements naturals amb els antròpics conviu en un cert equilibri. L'agricultura ha tingut una importància tan forta en la conformació del territori de l'illa que determina el marc que corona tots els seus pobles i ciutats, actuant de teló de fons.

La potència que va definir certs territoris arran de la seva industrialització fou un fet inexistent a la nostra illa. A Mallorca, la transformació de matèries primeres, en general, es realitzà en mesura domèstica. Però trobem a l'illa una indústria incipient realitzada des de l'edat mitjana estesa per una gran part de l'illa: la transformació del sòl mitjançant l'extracció de pedra en forma de blocs per a la construcció mitjançant les pedreres (Fig. 1). Característica principal d'aquesta "indústria" es torna a trobar en l'equilibri del seu naixement respecte al territori, extraient la pedra de manera localitzada i en petita escala, i per la qual només es necessitava la força d'un home i les eines manuals que pogués manejar aquest. El producte extret no exigia cap altra transformació més que el transport al lloc desitjat, per tant, el procés de transformació de la matèria primera simplement tenia lloc en el moment de l'extracció de la pedra, fet que evitava cap altra construcció ni maquinària associada. En aquest cas, la geometria marcada per aquest procés és la que ha quedat com a negatiu en el territori, que alhora ha estat "productor" d'aquest recurs, que sobretot ha proporcionat un material quantitativament predominant a Mallorca: el marès.

En els processos on el territori es converteix en un paisatge productor, trobem sempre una sèrie de marques que permeten la lectura relacional entre el paisatge i el motiu del seu origen. Des de l'extracció de la pedra ja s'estableixen els primers processos vinculats directament amb el paisatge, tant per la seva implicació directa en la generació de tradicions, oficis, toponímia... com per la contribució indirecta de la imatge construïda de l'illa. La importància del marès és tal degut a la sort de ser l'únic material de construcció suficientment abundant a l'illa per a poder generar un saber popular i constructiu propi. Per això, la producció de marès ha servit per construir gran part dels edificis que ara es consideren històrics de Mallorca. En funció de les diferents qualitats de la seva composició el marès s'ha utilitzat tant com a material noble com ordinari. Això ha suposat que sigui un material que ha uniformitzat totalment tota la imatge de la Mallorca construïda, ja que ha servit tant com per construir els edificis més importants i significatius com pels edificis quotidians i anònims.

Especialment, el sentit productiu del territori manipulat per l'home en una confluència entre les dues parts comporta la generació d'un paisatge híbrid, construït sense prevaler l'estètica sinó el profit, però que, des de l'òptica paisatgística, resulta un paisatge completament impactant per totes les reminiscències directes i indirectes envers la identitat de l'illa així com per la seva memòria. Però, precisament, aquest procés productiu (per les associacions, summament genèriques i no fonamentades,¹ que fomenten el pensament de què els processos industrialitzats no generen nous territoris sinó que els destrueixen) és el

¹ Evidentment, la majoria de processos industrials vinculats directament amb l'explotació de recursos naturals estableixen una relació destructiva envers el territori, normalment per la seva extensió, però això no és així en les pedreres de marès, ja que en ser una activitat de treball tan artesanal, optimitzada per a la producció mínima de residus i amb una dimensió tan controlada l'impacte ocasionat és gairebé inexistent.

que comporta que les pedreres es considerin dins el sac del territori del rebuig, decaient en la parcel·la de l'oblit col·lectiu.

El descobriment d'un paisatge desconegut

En el territori de Mallorca, el naixement de les primeres construccions civilitzades es troba directament vinculat al naixement de les primeres pedreres. La vinculació natural entre les construccions i la necessitat material sorgí en el moment en què el material disponible de manera directa era insuficient, fet que ocasionà la concentració de llocs dedicats a l'explotació "intensiva" i exclusiva de material, esdevenint pedreres. En les primeres construccions trobades a l'illa, els talaiots, les parets o bé es construïen amb pedres existents en els camps on s'ubicaven o bé s'extreïen per a la seva utilització, generant un reduït punt d'excavacions vinculat a la construcció² que s'abandonava una vegada s'havia proveït el material necessitat. Per tant, el naixement de les primeres pedreres de l'illa es pot situar entorn dels anys 850-550 aC. Amb la posterior conquesta de l'illa per l'imperi Romà l'any 123 aC esdevingué per primera vegada la necessitat de pedres per a les grans construccions romanes, generant les primeres pedreres de l'illa. Tot i que la presència romana a l'illa és gairebé únicament reconeixedora a les restes de Pollentia hi ha constància de pedreres de marès d'aquella època. Per exemple, una pedrera situada al sud-oest de Mallorca³ o una altra recentment descoberta al jaciment del Bastió d'en Berard a Palma.⁴ Les pedreres, en aquest moment es convertien en espais productius, dedicats exclusivament a l'extracció de la pedra, determinant l'inici de la tradició. No serà, però, fins a l'època de dominació de la corona Catalana quan apareix una de les primeres referències escrites a les pedreres de Mallorca. Als llibres d'obra de La Seu de l'any 1368 Jaume Sastre Moll fa referència a l'existència de les Pedreres de la Seu, proveïdores de marès per a la construcció de la mateixa. En aquells moments la importància de l'obtenció d'un bon material determinava la necessitat dels mestres d'obres d'anar a la recerca de bones pedreres de marès, com es troba al citat llibre de fàbrica: *lo maestre En Jacme Mates ab en Jacme Simón e ab En Servia barquer per sercar pera ais pilars (foren) per la costera de Santanyi e de Campos*.⁵ També trobem nombroses cites a altres pedreres de l'illa que també proveïen de material aquestes obres, per exemple, pedreres de Santanyi, de Portals, de Felanitx o de Cala Sa Nau.⁶ Aquest període va viure la construcció d'alguns dels edificis més singulars de l'illa, encara avui conservats,⁷ així com la conformació de

2 GASULL, P.; LLULL, V.; SANAHUJA, M.E.: "Estudio comparativo de los Talaiots 1 y 2 de Son Fornés (Montuiri, Mallorca), a CHAPMAN, R.W.; WALDREN, W.H. KENNARD, R.C. (ed.): *The Deya Conference of Prehistory*, Oxford, 1984, p. 1239-1257. Fan referència a les pedreres trobades al poblat talaiòtic de Son Fornés, Montuiri (Mallorca), utilitzades per a construir-lo. Els talaiots construïts amb el material extret de les dites pedreres es daten entre els anys 850-550 aC.

3 MUNTANER DARDER, A.: "Noticia sobre la existencia de una cantera de epoca romana en las inmediaciones de Cala-Pi (Mallorca)", *BSHNB*, 5, 1959, p. 60.

4 Notícia del 27 de juliol de 2010 publicada a *Última Hora* on es precisa la troballa de la pedrera l'any 2001 durant unes excavacions per a la construcció d'un edifici a la ciutat.

5 SASTRE MOLL, J.: "Canteros, Picapedreros y Escultores en la Seo de Mallorca y el Proceso Constructivo (Siglo XIV)", *BSAL*, 49, 1993, p. 77.

6 SASTRE MOLL, J.: *La Seu de Mallorca (1390-1430). La prelatura del bisbe Lluís de Prades i d'Arenós*, Palma, 2007, p. 172

7 Per exemple, són construccions ordenades pel rei Jaume II la Catedral de Mallorca (les obres de la qual s'iniciaren

noves viles que avui són les localitats principals de l'illa. A part de les pedreres que serviren els edificis més reconeguts n'existiren multitud d'altres que construïren les edificacions anònimes que defineixen la majoria de centres històrics dels pobles de Mallorca. És evident que la constància del registre de l'existència de les pedreres i el seu propi naixement no coincideixen en dates. Un dels primers registres de pedreres trobats a Mallorca el cita Sánchez-Cuenca⁸ i fou elaborat per Agustí Frau Pons⁹ poc abans del 1891. El primer recull exhaustiu de totes les pedreres de les Illes Balears realitzat fou, però, amb motiu de la redacció del PDSPiB Director Sectorial de Pedreres de les Illes Balears.¹⁰ En aquest, es relacionen totes les pedreres que han passat pel registre de la respectiva Conselleria, tant actives com inactives. L'obligatorietat d'inscripció a un registre comú de pedreres es comença a enunciar a la Llei de Mines de 1944. Aquest registre permet identificar les pedreres de manera exclusiva, proporcionant un número de concessió únic per a cada pedrera, evitant les confusions existents provocades per la repetició, bastant habitual, del nom de l'explotació. Aquesta mesura, per tant, es comença a adoptar a partir del segle XX, moment en què s'inicia la sistematització i recopilació de totes les pedreres. Per tant, ens trobem davant un buit històric de registres, ja que tot i que les recopilacions s'han efectuat durant els, aproximadament, darrers 70 anys com hem pogut veure fins ara l'existència de pedreres a l'illa és molt més antiga.

Sent conscients del buit registral, s'ha volgut elaborar una visió completa i actualitzada de les pedreres existents a l'illa i el seu estat d'activitat, resumida en el quadre mostrat a continuació. Aquest pretén ser la guia de referència per a la coneixença de la situació de les pedreres balears, prestant especial atenció a les que s'ubiquen a Mallorca, objecte d'aquesta recerca (Fig. 2).

A Mallorca, actualment, existeixen 125 pedreres actives que conviuen amb les 1030 inactives que romanen en el territori (algunes són evidents a la vista i d'altres han quedat esborrades per haver estat reblides fins a la cota superior o cobertes per nova vegetació), el que suposa que, en total, a l'illa de Mallorca s'han registrat 1155 pedreres. Aquestes pedreres es troben immerses en el conjunt total de 1410¹¹ a totes les Illes Balears, fet que aporta que, aproximadament, el 82% de les pedreres s'ubiquen a Mallorca.¹² Si comparem

el 1306 i no acabaren fins al 1601 (SASTRE MOLL, J.: "El finançament de les obres de la Seu de Mallorca", *De Computis. Revista Española de Historia de la Contabilidad* [en línia], 12, 2010, p. 84-134 [consulta 6 de febrer de 2012]), el Castell de Bellver o el Castell de l'Almudaina.

8 SÁNCHEZ-CUENCA, R.: "El manuscrito inédito de Agustí Frau sobre las canteras mallorquinas conservado en el Archivo de la Societat Arqueològica Lul·liana", *BSAL*, 67, 2011, p. 269-276.

9 Agustí Frau Pons fou un comerciant mallorquí, participant actiu de la Societat Arqueològica Lul·liana (*BSAL*, 130, 1981, p.11-12). Morí l'any 1891.

10 Aprovat l'any 1999. Versió revisada publicada a: Bolletí Oficial de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears. Núm 73 del 05/06/1999.

11 D'aquestes 1410 pedreres registrades a les Illes Balears, 180 són actives i 1230 inactives. De les actives, 50 són d'extracció de marès i de les inactives, 690.

12 Aquests resultats han estat elaborats mitjançant la confrontació de les dades de les següents fonts, obtenint una visió actualitzada de l'activitat relacionada amb les pedreres a Mallorca: PDSPiB, 1999 (Actualment vigent); PDSPiB, 1996 (Versió preliminar facilitada pels titulars de les pedreres San Isidro (n. 471) i Can Gayà (n. 502); Arxiu de la Direcció General d'Indústria i Energia de la Vicepresidència Econòmica, de Promoció Empresarial i d'Ocupació del Govern de les Illes Balears (consulta 17/07/2011); Catastro Minero del Ministerio de Industria, Turismo y Comercio (consulta en línia) <http://geoportal.mityc.es/CatastroMinero/BusquedaBasica.do>, Gobierno de España. Recurs web,

la relació de superfície de Mallorca respecte al total Balear, aquesta respon al 73%, fet que evidencia la ubicació majoritària de pedreres a l'illa més gran, que derivarà en una densitat major de pedreres respecte de la resta d'illes.¹³ De les 125 pedreres actives a Mallorca, 42 es dediquen a extreure marès en les seves diverses varietats,¹⁴ fet que representa el 33,6% de les explotacions actives actuals a l'illa. Tot i que les pedreres que extreuen marès segueixen dominant les extraccions (en nombre) no ocorre el mateix quan es tracta de volum de material produït. Per saber aquesta dada és necessari conèixer la seva repercussió dins l'economia de l'illa i, per conseqüència, en el context de les Illes Balears. Ivan Murray¹⁵ analitza el metabolisme socioeconòmic de les Illes Balears a través de l'estudi dels indicadors dels fluxos de materials que transcorren per la dita economia, expressats en forma de Requeriments Totals de Materials.¹⁶ Un d'aquests requeriments és el resultat dels processos extractius desenvolupant al capítol *12.1 El paper dels recursos naturals dins del procés econòmic* entre els quals es troben els diferents productes extrets de les pedreres. Murray elabora i ordena els indicadors principals de l'economia balear mitjançant la seva quantificació en forma de fluxos de materials els quals es componen per fluxos domèstics directes i ocults. L'anàlisi de les extraccions de minerals no metàl·lics¹⁷ de les pedreres de Balears entre els anys 1997 i 2004¹⁸ demostra la dominació a escala quantitativa del producte extret per les pedreres d'àrids i graves, dominant gairebé sempre al voltant del 90% del producte total extret. Si tenim en compte aquestes dades i les creuem amb el nombre de pedreres actives actualment a les illes, s'observa que el predomini de les pedreres de marès en nombre de llocs extractius (27,8% d'explotacions) només produeix el 4,17%¹⁹ de material extret a les illes. Si fem una extrapolació d'aquestes dades al cas d'estudi d'aquesta investigació, ens trobem amb dades una mica diferents. El predomini a escala quantitativa de pedreres de marès a Mallorca és molt major respecte la resta de pedreres, ja que es troba en una proporció de 42 a 83, és a dir, pràcticament un terç de les pedreres de Mallorca són pedreres de marès, però, en canvi, la quantitat de material que deriva d'aquestes suma només el 5,04% del total de producció de l'illa. Aquest fet comporta la deducció de què, encara que existeixi un nombre elevat de pedreres de marès a Mallorca, la seva repercussió en el metabolisme socioeconòmic balear és molt petita, fet que tradueix en què aquestes pedreres, encara que són activitats extractives i estar considerades sempre en el marc d'aquest grup, comporten una petjada ecològica molt

actualitzat periòdicament; SÁNCHEZ-CUENCA, R.: *El marès. El material, su origen, historia, propiedades, canteras y calidades disponibles actualmente*, Palma, 2010.

13 La relació de superfície de Mallorca respecte al total és menor que la relació de pedreres de Mallorca pel que fa al total, esdevenint més pedreres/superfície a Mallorca que a la resta d'illes.

14 El marès se sol extreure en blocs, però quan la seva cohesió no ho permet s'extreu en forma d'àrid de gra petit, que s'anomena picadís. Actualment només hi ha 4 pedreres que extreuen picadís, la resta (38) extreuen blocs.

15 MURRAY MAS, I.: *Geografies del capitalisme balear. Poder, metabolisme socioeconòmic i petjada ecològica d'una superpotència turística*, Tesi doctoral, UIB, Departament de Ciències de la Terra, Palma, 2012.

16 Els Requeriments Totals de Materials són la quantitat de matèria que necessita l'economia per al seu funcionament.

17 Aquesta anàlisi classifica les diferents extraccions en set grups de materials: àrids i graves, arena, argila, guix, marès, margues i sillicats.

18 MURRAY MAS, I.: "Geografies...", p. 2707 i 2079 (taules 133 i 135).

19 És important matisar que de l'altre 95,83% produït per la resta de pedreres, el 90,07% és material extret de pedreres d'àrids i graves.

reduïda, proporcional a la seva activitat. A més, l'evolució global dels sistemes constructius, tendint cap a sistemes més estandarditzats i universals, està suposant una minva important d'aquestes, tendint sempre a la reducció en nombre d'unitats. Si estudiem totes les pedreres inactives de l'illa, ens trobem que el 62% (637 pedreres) eren d'extracció de marès, fet que encara emfatitzava molt més la dominació d'aquest material.

Val la pena, per tant, centrar l'anàlisi d'ocupació de pedreres a l'illa segons el marès, ja que és el material que ha generat més extraccions i el que ha tingut un desenvolupament històric més important. La localització principal d'aquest material a l'illa es troba en el pla de la mateixa. Com s'extreu de l'anàlisi de la situació actual de les pedreres a Mallorca explícit a la Fig. 2, hi hagi hagut diferents municipis que han assolit més tradició extractiva que la resta, liderant, per exemple la producció de marès fins als nostres dies (Palma i Lluçmajor²⁰), i d'altres que, tot i haver tingut una important trajectòria, ja han exhaurit la seva capacitat material i, havent estat grans potències productores de marès, avui en dia la seva activitat s'ha reduït gairebé a la inexistència; és el cas de Muro, Santa Margalida o Campos.²¹

La situació de pedreres en el territori té una lectura directa en l'àmbit temporal a través de les dates de baixa de les diferents pedreres. Des del moment en què es comencen a tenir registres, l'any 1950, es produeixen una gran quantitat de baixes de pedreres en aquells moments actives que dura fins als anys 1970-75. A partir d'aquest moment es donen menys pedreres de baixa, mantenint-se en un ritme més o menys constant. El punt d'inflexió enunciat indica diversos moments, coincidents gairebé en el temps. El primer fou la mecanització dels sistemes extractius, el segon, la incorporació del formigó armat com a material de construcció per excel·lència durant el boom de la construcció dels anys 60. Aquests fets provocaren, per una banda, que es generessin pedreres més òptimes que allarguessin la seva activitat durant més anys i evitessin l'obertura de noves pedreres més petites i, d'altra banda, que les noves pedreres que naixien ja no responien a una demanda com a únic material manufacturat per a la construcció, com fins en aquell moment havia estat, sinó que el marès passava a ocupar un segon lloc en els sistemes constructius d'aquella època.

Però, gairebé arribant al miler de pedreres de marès ubicades per tota l'illa, aquestes són realment una incògnita per a la societat que l'habita. El moment de redacció d'aquesta investigació vol ser la frontissa entre el desconeixement i el descobriment d'aquest paisatge invisible. La invisibilitat no és una qualitat que recaigui en el si de l'objecte o lloc en qüestió, sinó que depèn també de l'observador que ho *veu* (o més ben dit, que *no ho veu*). Les pedreres són presents en el paisatge de Mallorca i n'ocupen una capa d'aquest que ara mateix és vista com a invisible. Aquesta condició les converteix en paisatges desconeguts. Si tenim en compte que aquest fet ha succeït durant 2500 anys, aproximadament, la proposta de redescobriment de les pedreres que vull transmetre s'emfatitza molt més quan es relaciona amb la seva trajectòria temporal a l'illa.

20 A la Fig. 2 es pot veure com aquests municipis són els que tenen registrades més pedreres de marès en total (actives i inactives) mantenint un mínim de 5 pedreres actives.

21 El cas d'aquests municipis es pot apreciar a la Fig. 2, on tenen registrades un nombre elevat de pedreres inactives (superior a 30) i, en canvi, l'activitat actual és molt baixa.

El marès

El marès ha estat el material de construcció²² per excel·lència a Mallorca d'una manera totalment evident,²³ com molt bé explica Vicenç Maria Rosselló Verger,²⁴ aquest material ha servit per a construir *des de la més humil barraca de roter al més sumptuós palau renaixentista*, caracteritzat per la seva abundància, el seu fàcil maneig i la seva adaptabilitat. És una roca sedimentària de naturalesa detrítica formada per detrits d'origen calcari (dels quals més del 50% d'aquest corresponen a la fracció arenita, d'origen marí o dunar) alhora que el seu origen és biològic, ja que l'arena que la compon es troba formada per *restes de foraminífers, algues, conquilles...*²⁵ Per tant, el marès es pot considerar com una calcarenita, trobant-se consolidada per la formació d'un ciment natural carbonàtic que cohesiona els grans que, en funció del grau de cimentació, fan obtenir a la roca diferents graus de consolidació, influint en la seva duresa.

Tradicionalment s'ha vinculat la formació del marès exclusivament al període quaternari cosa que no és exactament així. El marès és una pedra que prové de dos orígens geològics situats des del final de l'època miocènica (període terciari) fins al pleistocè, al quaternari.²⁶ Segons Mas Gornals, la cronostratigrafia del marès de Mallorca indica la seva formació entre el Serraval·lià-Languià (Miocè superior), aproximant la seva antiguitat a 14.000.000 anys i finalitzant al Pleistocè Superior, datant aproximadament de 20.000 anys.²⁷ Per tant, es data la formació del marès al període Neogen, anterior al Quaternari, proporcionant-li 10.000.000 anys més d'antiguitat del que es creu en algunes investigacions. Cal dir que en el llibre de referència sobre el marès, anterior a Mas, ja s'ubica el marès com a roca formada entre el terciari vindobonià i el quaternari.²⁸

La datació dels diferents tipus de maresos, aportada per Mas Gornals, ha permès situar-los en la seva estratigrafia, apareixent les capes corresponents a períodes més antics i incorporant-les a l'extensió de les zones maresenques de Mallorca. Aquestes aportacions han permès l'ampliació del que s'havia considerat com zona de localització de marès, podent realitzar una cartografia precisa de les diferents edats del marès i la seva situació a l'illa (Fig. 3).

Un dels objectius principals d'aquesta investigació és la comprensió del territori vinculat al marès, per això, la conclusió d'aquest apartat correspon a la realització d'una cartografia rigorosa d'aquesta àrea. La incorporació de capes anteriors al quaternari ha permès ampliar la zona maresenca que s'havia considerat en un principi. Tot i que la resta de maresos que s'afegeixen són d'origen pre-quaternari, les subdivisions estratigràfiques a les quals es poden tenir accés no són tan precises com les dates dels maresos de Mas.

22 Actualment la producció de marès, tot i que encara perdura de manera notable, ha minvat considerablement respecte a èpoques anteriors on dominava el mercat.

23 Nombrosos edificis i espais públics de l'illa es troben construïts en marès, fent acte d'omnipresència a tota l'illa.

24 ROSSELLÓ VERGER, V.M.: *Mallorca: el sur y sureste*, Palma, 1964, p. 419.

25 MAS GORNALS, G.: "El marès de Mallorca: concepte, caracterització i tipologia", *Estudis Baleàrics*, 100-101, 2011, p. 179.

26 ROSSELLÓ VERGER, V.M.: *Les illes, redescobertes*, Barcelona, 2006, p. 23 i CUERDA BARCELÓ, J.; SACARÈS MULET, J.: *El Quaternari al Migjorn de Mallorca*, Palma, 1992, p. 112

27 MAS GORNALS, G.: "El marès...".

28 GARCIA INYESTA, N.; OLIVER SUNYER, G.: *Construir en Marès*, Palma, 1997, p. 27.

De manera que per a poder realitzar les assimilacions entre tipologies de marès i zona estratigràfica s'han hagut de realitzar unes quantes extrapolacions en funció de la datació i de la localització proposada per Mas, que han derivat a la determinació de tres grups identificables als mapes geològics i que conformen els estrats corresponents al marès.

El conjunt total dels tres grups geològics forma el potencial geològic del marès de l'illa de Mallorca. Aquest ocupa un total de 762 km² dels 3.640 que té l'illa, fet que representa gairebé el 21% del seu territori. Aquesta proposta contempla consideracions molt més sòlides sobre la qualitat material del marès, així com de la seva edat, allargant de manera precisa la cronologia de la seva generació que ha pogut derivar en l'elaboració, per primera vegada, d'una cartografia rigorosa de la Mallorca maresenca.

El fenomen de la territorialitat: el Territori de Pedreres

La producció escrita registrada sobre les pedreres no és gens extensa, fet que denota el desconeixement general en el qual s'ubiquen. Tot i això, aquestes publicacions existents proporcionen interpretacions i visions unidireccionals sobre les pedreres que, o bé se centren en elles mateixes com a objectes i espais singulars,²⁹ o bé se centren en el material extret i en els seus aspectes més vinculats a la construcció d'edificis. En el primer cas, les pedreres s'entenen com a espais d'oportunitat, com si es tractés d'una parcel·la a l'espera d'una possible actuació; en el segon cas, les pedreres desapareixen per donar pas al material extret. No és que existeixi cap tractat sobre el marès, però tant la publicació de Garcia Inyesta i Oliver Sunyer³⁰ com la de Sánchez-Cuenca,³¹ dues de les publicacions més importants sobre aquest tema, proporcionen, veritablement, múltiples i completes dades sobre el material i el seu ús i manipulació, però en ambdós casos les pedreres es miren, principalment, com a espais productors del marès.

La interpretació de les aproximacions estudiades permet determinar el que ha estat, fins ara, objecte d'anàlisi de les pedreres centrat en l'establiment d'interpretacions vinculades a l'escala de l'observador. Aquest fet ha determinat el marc físic contextual en el qual s'inclouen les pedreres de marès, enteses com a entitats aïllades immerses en una totalitat desconeguda.

És aquí on pren sentit el canvi de paradigma proposat per aquesta investigació. Tot i que la gran quantitat de pedreres de marès de Mallorca es troba distribuïda d'una manera que aparentment no transmet cap lògica,³² s'endevina l'existència d'un lligam de component territorial que uneix les pedreres de marès amb el territori que determina i configura el paisatge de l'illa. El desenvolupament de la noció de territorialitat vinculada a les pedreres intenta ser una nova mirada interpretativa d'aquestes com a element que sobrepassa l'escala lligada a l'espai immediat que les determina esdevenint d'entitat territorial.

La descomposició del territori de l'illa a partir del redescobriment del seu esquelet ha estat una de les primeres aproximacions d'aquesta investigació, permetent construir la

29 És el cas de les diferents publicacions derivades de tallers d'arquitectura que desenvolupaven intervencions a les pedreres, on aquestes són les protagonistes (BARBA CASANOVAS, R. (ed.): *Paisatge de les pedreres de Menorca. Restauració i intervencions*, Barcelona, 1999; CASILLAS GAMBOA, L. (ed.): *Escenaris a Lítica*, Madrid, 2011.

30 GARCIA INYESTA, N.; OLIVER SUNYER, G.: *Construir...*

31 SÁNCHEZ-CUENCA, R.: *El marès...*

32 Ja que no es repeteixen patrons de distribució concrets que es puguin apreciar a simple vista.

seva comprensió absoluta. L'esquelet del territori, en aquest cas, obvia la seva part més epidèrmica i es forma a partir de l'acumulació de diferents processos temporals. La materialització dels fenòmens temporals es tradueix en l'estratigrafia geològica de l'illa i la seva correspondència amb l'estrat ocupat pel marès. L'estrat geològic, en un primer estadi, determinarà el primer llaç d'unió entre totes les pedreres de marès, definint un marc invisible que les engloba i organitza. La determinació de la component territorial radicada en les pedreres de marès permet considerar-les, per primera vegada, com a conjunt enclavat en un territori determinat.

La definició d'aquesta condició territorial de les pedreres de marès mai no ha estat observada, per això no existeix dins l'imaginari col·lectiu, però pel desenvolupament de la meua aproximació és indispensable. És per aquest motiu que em sorgeix la necessitat de precisar un terme que pugui definir aquesta mirada. Aquest ha de permetre la formació d'una nova construcció mental de les pedreres de marès que haurà d'anar associada, a partir d'ara, a l'extensió territorial que defineixen, defugint de les abstraccions i concretant-se en ubicacions precises. Inicialment es vol remetre a la idea de lloc, principalment, per a l'establiment d'una coneixença de les pedreres vinculades a un territori concret. La voluntat de generació d'una nova consciència d'una imatge de l'illa vinculada a les pedreres de marès passa per la comprensió del fenomen territorial resident a elles i comença per la seva associació a una nova toponímia que defineix diferents indrets territorials relacionats amb les pedreres de marès, és el Territori de Pedreres.

El Territori de Pedreres parteix de la premissa que la situació de les pedreres de marès en el territori no és casual i que s'organitzen d'acord amb uns patrons que són els que en determinen la seva configuració. El Territori de Pedreres vol ser un territori que englobi tant les pedreres de marès actualment existents, com les que han existit, com les que potencialment poden existir, entenent-les com a parts d'una totalitat, en aquest cas, l'entitat total és el Territori de Pedreres. L'objectiu és poder arribar a associar físicament part del territori de l'illa com a Territori de Pedreres entenent que tot el que queda inclòs o influït per ell remet a les pedreres de marès, assolint la capacitat de ser identificable dins l'imaginari col·lectiu. La tinença de consciència, per part de la societat, del Territori de Pedreres permetrà establir i condicionar la seva percepció cap a una construcció de valors positius envers ell, vinculats a la tradició cultural associada a les pedreres de marès.

El Territori de Pedreres, per la seva pròpia morfologia, no es pot reconèixer en una simple visió panoràmica del paisatge, ja que no respon a cap lògica aparent de colonització, ni el podem identificar amb cap element o punt de referència visual concret. El contorn que defineix la localització geològica del marès delimitaria el primer límit del Territori de Pedreres condicionant en el seu interior la ubicació de les pedreres de marès. Però aquest contorn no troba el seu equivalent en l'epidermis del territori, ja que aquesta no el reflecteix d'una manera clara. Els sòls que cobreixen el marès i que acaben determinant la imatge exterior del Territori de Pedreres normalment no depenen del substrat geològic del marès, situat a una profunditat aproximada d'entre 20 i 200 cm. Trobem, per tant, infinits patrons que estableixen el mosaic que cobreix el Territori de Pedreres, que van des de ciutats fins a mosaics agrícoles amb diversos usos. Per tant, a simple vista, el Territori de Pedreres no es pot associar a trets específics que determinin les seves característiques, sinó que és un territori que roman subjacent a la mirada panoràmica del paisatge de l'illa.

La territorialitat de les pedreres no només ve donada pels límits definits per l'estratigrafia geològica corresponent al marès o per la seva correspondència amb el sistema de mosaics territorials que generen la imatge de l'illa (el primer determina la implantació de les pedreres, ocupant una posició estàtica en el territori; el segon extrapola el primer en una morfologia reconeixedora i adaptada al territori) sinó que en el seu origen neix de la interrelació d'accions dinàmiques envers el territori. El procés de buidatge del territori, alhora que va generant la seva imatge més immediata, genera unes seqüències d'altres processos que també determinen l'extensió que acaba de completar el Territori de Pedreres. El procés de demanda del marès que desencadena la mateixa generació del Territori de Pedreres és el que permet assimilar parts del territori que no tenen relació directa amb les pedreres de marès com a components essencials d'aquest Territori.

La hipòtesi de l'existència del Territori de Pedreres comença per la detecció de continuïtats en la ubicació de les pedreres de marès en forma de conjunts que resulten evidents quan es relacionen amb el primer límit del Territori de Pedreres.³³ Aquesta superposició permet la identificació de diferents pedreres de marès (abans desvinculades) com a part d'un conjunt. A part d'aquestes, existeixen les continuïtats nascudes dels fluxos de consum del material extret. Tradicionalment, les localitats on se situaven les pedreres de marès eren les principals consumidores de la seva producció, en una acció d'economia de recursos i d'aprofitament del patrimoni i dels béns immediats, principalment, la producció majoritària de les pedreres d'un municipi acabava ubicada en el mateix. A partir d'aquest intercanvi de matèria es genera un dels fluxos més importants externs al que coneixíem fins ara com a Territori de Pedreres, ja que comporta la inclusió del sistema territorial de transport de l'illa utilitzat de manera extensiva en cada època, inicialment el transport marítim, substituït per la incorporació de la xarxa ferroviària i finalment destronat pel sistema viari de camins i carreteres actual (Fig. 4). La majoria d'aquests conjunts de pedreres implantats en el Territori es troben enllaçats per una d'aquestes traces de comunicació que amplia l'extensió, inicialment limitada a la materialitat immediata relacionada amb el marès, del Territori de Pedreres. La comprensió d'aquest territori, per tant, ha nascut de l'establiment de lligams territorials vinculats al lloc. De fet, el Territori de Pedreres es troba literalment arrelat en el lloc, establint un sentiment d'identitat autòctona respecta la seva ubicació i no podent existir a cap altre lloc.

De les traces incipients al reconeixement del Territori de Pedreres

Un dels elements que condicionen una de les característiques més definidores del Territori de Pedreres és la seva condició dinàmica i evolutiva. Tot i que la condensació de tots els estrats temporals en una mateixa mirada pugui parèixer estàtic, en la seva consideració completa recau el dinamisme generador del Territori de Pedreres. El Territori de Pedreres no existiria si no existís el substrat geològic que permetés l'extracció de marès, evidentment. Però a part d'aquest condicionant substancial i inherent a les mateixes pedreres, un altre factor es converteix en determinant a l'hora de l'inici del fenomen territorial vinculat a les pedreres de marès: la materialització del flux entre la pedrera i el receptor. Aquest flux, com s'ha anunciat abans, és un dels motors principals de l'existència d'una condició territorial en el Territori de Pedreres. En la combinació d'ambdós i en la seva interacció com a sistema és on l'aparició del Territori de Pedreres té el seu origen.

³³ Les pedreres de marès s'ubiquen sempre dins l'àrea delimitada pel límit original del Territori de Pedreres, vinculat a la geologia del marès.

Les primeres pedreres es trobaven vinculades i situades vora la mateixa construcció, cosa que no generava cap interacció amb el territori, per tant, no existia encara cap dinàmica territorial i, per conseqüència, tampoc el Territori de Pedreres. En canvi, es pot reconèixer un Territori de Pedreres incipient en el moment en què apareixen pedreres vinculades a una producció sistemàtica per a la seva comercialització, tot i que en aquell moment (tampoc ara) no era conscient d'això.

El coneixement de les primeres pedreres que responen a aquest nivell, a Mallorca, es remunta fins als voltants de l'any 1300 i es troben vinculades a la construcció d'un dels edificis més emblemàtics de l'illa: la Seu. Així com deia abans, el factor determinant per a la concepció del Territori de Pedreres és l'existència d'una component dinàmica en el territori, a manera de flux de mobilitat reconegut. En aquest moment es donen alhora diferents variables que determinaran la incipència de l'actual Territori de Pedreres. Condicionades pel gran consumidor dels recursos generats per les pedreres, per una banda,³⁴ i per les circumstàncies tècniques del moment que determinaven desplaçaments terrestres extremadament lents i perillosos, per altra banda, les primeres pedreres aprofitaven les comunicacions nàutiques per al transport del material de manera fàcil i segura cap al seu destí. Aquest fet implicava, però, disposar del material a la vora de la mar; casualitat o no, l'estrat geològic del marès es troba present a gairebé tota la costa sud de l'illa fet que va generar que allà s'originés un incipient Territori de Pedreres.

Durant l'època d'esplendor del Regne de Mallorca es construïren els que ara són molts dels edificis més espectaculars construïts amb marès. Als llibres d'obra del Palau Reial de l'Almudaina,³⁵ es precisa l'origen del material de construcció d'aquest situat en una pedrera a la Porrassa.³⁶ De la mateixa manera, les obres de la Seu especifiquen l'origen del marès utilitzat situant-lo a diferents pedreres de Mallorca: a Lluçmajor (Galdent i Puigderrós), Felanitx, Portals Vells, Campos (Font Santa), Palma (Coll d'en Rabassa, Sa Teulera, Bellver i Son Puigdorfila) i sobretot de Santanyí,³⁷ totes elles de municipis que tenen zones maresenques en contacte amb la mar. De manera específica per les obres de La Seu, però generalitzable a la resta de casos, la pedra per a la construcció de l'edifici era l'element més important de tota l'obra, tant, que el mestre d'obres major inspeccionava el territori personalment a fi de trobar la pedra idònia per la seva obra. Les condicions indispensables a l'hora de triar la pedrera (en aquella època) eren: que hi hagués pedra suficient i de bona qualitat i que el seu accés fos fàcil (que es trobés propera a la ciutat i que estigués propera al mar per embarcar amb facilitat el material extret).³⁸

La vinculació entre els processos de construcció d'aquests edificis singulars i les pedreres de marès d'on s'obtenia el material permet establir una relació territorial entre ambdós. Durant aquesta època trobem nombroses pedreres al costat del mar, on cada una d'elles

34 Com es desenvoluparà més endavant, el punt major consumidor de marès en aquell moment era Palma, situada a la vora del mar.

35 SASTRE MOLL, J.: *Els Llibres d'Obra del Palau Reial de l'Almudaina*, Palma, 2001.

36 La Porrassa és una finca ubicada al terme municipal de Calvià, tocant amb Palma.

37 Ho trobem especificat a la web de la Seu www.catedraldemallorca.info/principal/ca/detalles [consulta 6 de febrer de 2012]

38 SASTRE MOLL, J.: "Canteros, Picapedreros...".

tenia un portitxol en el qual s'havia construït un carregador de fusta pel transport dels blocs extrets, on es carregaven dins barques fins al seu punt de destí.³⁹ D'aquesta manera evitaven possibles ruptures de les pedres en el recorregut pels precaris camins fins al seu lloc de destí i acabaren determinant una de les traces territorials invisibles més importants del Territori de Pedreres. Com hem vist, un focus important de consum de marès, en aquesta època, era la ciutat de Palma, que vivia el seu moment d'esplendor, tenint, fins i tot, un lloc destinat a rebre les embarcacions amb la dita càrrega: la Portella d'en Fusser.⁴⁰ Per tant, l'existència d'aquest tipus de pedreres, registrada sobretot a partir del naixement del Regne de Mallorca al segle XIII, ha impregnat i conformat el territori de l'illa. Tant és així, que trobem nombroses manifestacions en la toponímia de la costa referents a pedreres (evidentment de marès).

El primer Territori de Pedreres només existia de cara al mar. S'estenia des de la costa de Palma fins a Manacor, passant per Lluçmajor, Campos, Santanyí i Felanitx (Fig. 5). Respecte al primer condicionant per a la seva existència, és notable explicar com molts d'aquests municipis que varen resultar originaris del Territori de Pedreres, en un estadi posterior del mateix han sobreviscut com a representants d'aquesta activitat, fins als nostres dies. Concretament, les costes que definien la identitat del primer Territori de Pedreres corresponien a les de Lluçmajor i Felanitx. En l'època que ara ens preocupa, Lluçmajor era un dels municipis on l'activitat extractiva fou notablement important. A causa de la seva llarga línia de contacte entre la geologia maresenca i el mar, el municipi proporcionava 37,38 km de costa directament explotable que, l'any 1887, era manipulat pels 92 trencadors registrats a les estadístiques oficials de Lluçmajor.⁴¹ A més, la seva ubicació com a veí del principal municipi receptor (Palma) el feia ideal per al naixement de les pedreres. En tota aquesta extensió algunes pedreres han estat tan importants que han quedat com a part de la toponímia de la vila. Són exemples significatius les Pedreres des Cap de s'Orenol, les Pedreres de la Seu, la Pedrera Blanca, les Pedreres, la Pedrera de sa Punta de sa Dent o la Pedrera de Cala en Timó.⁴²

Actualment, les traces que reconeixem d'aquest estrat antic del Territori de Pedreres es troben completament integrades en el paisatge de l'illa, ja que aquestes ara formen part d'ell. Eren moments on les pedreres s'explotaven a mà, amb l'escoda, fet que determinava una intensitat i ritme d'explotació propis del treball manual. La vinculació directa del trencador amb el paisatge excavat era extrema: des de l'escolta del renou de la pedra en el moment en què es feien les regates fins a l'arribada a la pedrera, moltes vegades de manera perillosa. D'aquesta manera es començava a modelar una nova costa de Mallorca amb les pedreres incipients com a una nova delimitació del territori. Això s'ha transformat en una herència a la nostra cultura, primer, pel que fa a la toponímia que han generat i que encara perdura fins avui en dia, i segon, en forma de marques en el paisatge resident

39 SASTRE MOLL, J.: "Canteros, Picapedreros...".

40 LLOMPART, G.: "Sagreriana Minora", *BSAL*, 39, 1983, p.407-434.

41 ROSSELLÓ VERGER, V.M.: *Mallorca...*, p. 420

42 El litoral d'aquest municipi és tan ric en toponímia que Cosme Aguiló realitzà un inventari de tota la toponímia relacionada amb aquest indret (AGUILÓ, C.: *La toponímia de la costa de Lluçmajor*, Barcelona, 1996). La seva exhaustiva recerca de no només la toponímia sinó la ubicació concreta i l'origen del nom ha permès la localització exacta d'aquestes pedreres en el territori.

en el primer Territori de Pedreres. La tècnica i la materialitat aplicada a la generació del flux territorial entre les pedreres de marès i els seus destinataris, és a dir, els sistemes de transport es convertiran en els articuladors de la colonització del Territori de Pedreres.

L'evolució dels sistemes de mobilitat a l'illa va repercutir directament en la manera de viure de l'illa i, de manera indirecta, en la formació del Territori de Pedreres. La implantació de diferents línies de ferrocarrils que travessaven tota l'illa a partir de l'any 1875⁴³ (la majoria desaparegudes en l'actualitat) determinaren noves vinculacions de les localitzacions de les pedreres en el territori. El sistema ferroviari estava pensat tant pel transport de viatgers com, sobretot, pel transport de mercaderies; per això a totes les estacions hi havia molls de càrrega.⁴⁴ Tot i que l'extracció de marès seguia sent artesanal, vinculades a les estacions de tren de les zones maresenques aparegueren nombroses pedreres i s'ubicaren les empreses d'adob del marès.⁴⁵ Era l'inici de la introducció de les pedreres de marès cap al centre de l'illa.

Sobretot, és important citar la influència d'algunes explotacions de marès en el traçat d'algunes línies i estacions del tren. Per exemple, es varen obrir nombroses pedreres al voltant de la línia Palma-Santanyí⁴⁶ i una estació específica relacionada amb la càrrega del marès: l'estació de Ses Canteres (o Son Maiol), situada a la línia que comunicava Palma i Felanitx (Fig. 6). L'estació quedava emplaçada al mig dels camps de conreu entre Porreres i Felanitx i allunyada també de qualsevol nucli poblat i va ser construïda per servir a les importants pedreres subterrànies de Son Grau (amb referències de subministres de marès des del segle XVII⁴⁷ i Son Rossinyol, explotades des del segle XV. També cal senyalar la importància d'algunes estacions com a font de subministrament de marès cap a tota l'illa, concretament, a l'estació de s'Arenal, era tal l'activitat relacionada amb les pedreres que existia un carregador especial pel marès.⁴⁸

Progressivament, la introducció del transport motoritzat individualitzat i l'obsolescència del sistema ferroviari de l'illa, feren desaparèixer gairebé tota la xarxa de trens.⁴⁹ Aquest moment resulta coincident amb una època de la modernització en la qual també es desenvolupa el procés de la mecanització de les pedreres, la ubicació relativa al transport desapareix, ja que les pedreres s'ubiquen on hi ha millor material, on té més potència i es dispersen en el territori (Fig. 7). Aquest moment és determinant a l'hora de reformular i entendre el Territori de Pedreres. Es passa de la dependència estricta dels elements que permeten establir relacions sistemàtiques entre les pedreres i l'exterior a l'elecció de la ubicació en funció del

43 El 24 de febrer de 1875 fou inaugurat el primer ferrocarril de Mallorca que recorria la línia Palma-Inca. Font: Serveis Ferroviaris de Mallorca <http://www.trensfm.com> [consulta 26 d'octubre de 2012].

44 CAÑELLAS, N.S.: *El ferrocarril a Mallorca. La via del progrés*, Palma, 2001.

45 Al seu llibre, Cañellas explica com Magí Roig (propietari d'una fàbrica d'adob de marès a Palma) va aconseguir muntar un sistema de vies mortes fins a una altra fàbrica d'adob de marès a Ses Cadenes (S'Arenal) per a carregar el material directament al ferrocarril. Aquest moll especial de càrrega també s'utilitzava com a baixador (CAÑELLAS, N.S.: *El ferrocarril...*).

46 SÁNCHEZ-CUENCA, R.: *El marès...*, p. 62.

47 SÁNCHEZ-CUENCA, R.: *El marès...*, p. 114.

48 CAÑELLAS, N.S.: *El ferrocarril...*

49 Concretament, la línia Palma-Santanyí es va tancar el 1964 i tres anys després, el 1967, ho va fer la de Palma-Felanitx.

rendiment de la pedrera, és a dir, en funció de la matèria. Es dona lloc a la construcció (o adaptació) d'una xarxa de camins adaptats al transport del material, reflexos dels fluxos existents i determinants del Territori de Pedreres que coneixem actualment, i que generen una toponímia del territori associada als mateixos i creada per la cultura popular. No és estrany que a tots els pobles que conformen el Territori de Pedreres sempre hi existeix algun Camí de Ses Pedreres, que condueix sempre allà on el seu nom indica. És el cas de municipis com Palma, Lluçmajor, Porreres o Algaida, entre d'altres.

Conclusions

L'estreta vinculació de les pedreres de marès amb el territori han permès determinar traces que, a part de les mateixes pedreres, també configuren una possible visió d'aquestes com a part de l'enunciat Territori de Pedreres. El fet de què aquest hagi evolucionat territorialment conforme als estadis temporals que han marcat la història de l'illa permet l'establiment d'un lligam relacional a aquells moments que queda reflectit en les pedreres de marès, que romanen immòbils en el territori i que resulten lectures de la memòria del paisatge de l'illa.

Durant els darrers anys han aparegut diverses manifestacions, de diferents persones i sectors, que es fixaven en les pedreres de marès. La que més ha transcendit ha estat l'experiència de la creació de Lítica com a associació cultural fundada el 1994 per l'escultora i arquitecta Laetitia Lara per a preservar, rehabilitar i posar en valor les pedreres de marès de Menorca com a patrimoni històric i etnològic de gran valor artístic i paisatgístic, recuperant el conjunt de Pedreres de s'Hostal, a Ciutadella (Menorca) i obrir-les al públic el mateix any. També és comú trobar, als municipis on les pedreres de marès han format una part molt important del seu caràcter i història, estudiosos o cronistes del carrer que relaten la història de les pedreres. És el cas de l'antic trencador Francesc Vich que recupera la professió perduda dels trencadors⁵⁰ o el d'Isabel Garau⁵¹ relatant multitud de racons de la costa de Lluçmajor a través de les pedreres. També hi ha hagut algunes aproximacions, des del món universitari, a la comprensió de les pedreres com a espais de valor però també d'oportunitat, donant peu a diferents propostes d'actuacions en aquests espais. És el cas del projecte final de carrera d'arquitectura que aprofita una pedrera de Lluçmajor⁵² com a espai d'oportunitat per a la ubicació d'un nou equipament a través de la comprensió dels valors intrínsecs i estètics de la mateixa pedrera,⁵³ així com el desenvolupament de diversos tallers vinculats a escoles d'arquitectura, que també prenen les pedreres com a espai de reflexió. El més recent es va dur a terme durant l'estiu de 2010, fou el Taller Experimental Zero, titulat 1000 Pedreres, on es varen debatre i proposar diferents intervencions per una pedrera de marès actualment inactiva a Muro.⁵⁴ Però també s'han documentat (en forma de publicacions) dos tallers realitzats per escoles d'arquitectura a les Pedreres de s'Hostal, Menorca. El primer el va impulsar el Màster d'Arquitectura del Paisatge de la Universitat

50 VICH VERGER, F.: *Trencadors dels segles XIX i XX*, Lluçmajor, 2007.

51 GARAU LLOMPART, I.: *El teixit associatiu en una vila preindustrial: els trencadors de pedra, una elit emergent i autònoma*, Lluçmajor, 2008.

52 SALVÀ MATAS, C.: *Nou cementiri a Lluçmajor. Recuperació d'una pedrera de marès*. Projecte Final de Carrera, Universitat Politècnica de Catalunya, 2008.

53 Aquest projecte va ser finalista del III Premi Europeu de Paisatge, 2010.

54 El taller estava dirigit pels arquitectes Antoni Alomar, Francisco Cifuentes i Rafel Moranta. Hi varen estar convidats com a ponents: Ramón Sánchez-Cuenca, Antoni Martínez-Taberner i Catalina Salvà, entre d'altres.

Politécnica de Catalunya, dirigit per Rosa Barba durant el curs 1996-97 del qual en va sortir la publicació *Paisatge de les Pedreres de Menorca*.⁵⁵ L'altre va tenir lloc entre els anys 2007-2010 i va ser organitzat per la Escuela Politécnica Superior de Arquitectura de la Universidad CEU San Pablo de Madrid. La publicació derivada fou, en aquest cas, *Escenaris a Líthica*.⁵⁶

Moltes d'aquestes aproximacions se centren en les pedreres com a espais individuals, però la voluntat d'aquesta investigació és el reconeixement de la notable quantitat de pedreres de marès estesa pel territori de Mallorca el qual deriva en el descobriment d'una lògica d'implantació territorial d'aquestes i de la proposta d'un canvi de paradigma en la seva comprensió, la detecció de l'existència del Territori de Pedreres. Aquest respon al territori que engloba les pedreres de marès actualment existents, les que han existit i les que potencialment poden existir,⁵⁷ permetent la seva associació física a aquesta part de l'illa i entenent que tot el que queda inclòs o influït per ella deriva a les pedreres de marès. El reconeixement, i la presa de consciència, d'aquesta identitat territorial fins ara desconeguda i, per tant, de l'existència del Territori de Pedreres permetrà establir la base per a una percepció del paisatge de Mallorca, lligada a aquests elements patrimonials oblidats fins avui en dia.

Fig. 1 Pedrera de Camp Roig, Felanitx, Mallorca (fotografia pròpia, 2011)

55 BARBA CASANOVAS, R. (ed.): *Paisatge de les pedreres de Menorca, Restauració i intervencions*, Barcelona, 1999

56 CASILLAS GAMBOA, L. (ed.): *Escenaris a...*

57 Entenent ara cada pedrera com a part d'un conjunt, fet que encara ressalta més els valors intrínsecs d'aquests espais.

CATALINA SALVÀ MATAS

PEDRERES ACTIVES I INACTIVES					
DADES FINALS A PARTIR DE LA REVISIÓ DE TOTS ELS DOCUMENTS*					
RESUM DADES					
TOTAL PEDRERES DE MARÈS / MUNICIPIS	PEDRERES DE MARÈS ACTIVES	PEDRERES DE MARÈS INACTIVES	NO MARÈS	PEDRERES DE MARÈS A MUNICIPI	
0 ALARÓ	0	0	24	no	
II 10 ALCUDIA	0	10	4	si	
II 25 ALGAIDA	0	25	5	si	
I 4 ANDRATX	0	4	10	si	
0 ARIANY	0	0	0	no	
I 2 ARTA	0	2	14	si	
I 1 BANYALBUFAR	0	1	3	si	
0 BINISSALEM	0	0	27	no	
0 BÚGER	0	0	0	no	
0 BUNYOLA	0	0	4	no	
I 4 CALVIA	0	4	13	si	
I 2 CAMPANET	0	2	2	si	
m II 40 CAMPOS	3	37	20	si	
II 13 CAPDEPERA	0	13	9	si	
0 CONSELL	0	0	0	no	
0 COSTITX	0	0	0	no	
0 DEIÀ	0	0	0	no	
0 ESCORCA	0	0	0	no	
I 1 ESPORLES	0	1	4	si	
0 ESTELLENC	0	0	1	no	
P II 21 FELANITX	9	12	40	si	
0 FORNALUTX	0	0	0	no	
0 INCA	0	0	4	no	
0 LLORET DE VISTALEGRE	0	0	0	no	
0 LLOSETA	0	0	10	no	
0 LLUBÍ	0	0	0	no	
P II 75 LLUCMAJOR	9	66	10	si	
m II 71 MANACOR	4	67	26	si	
I 1 MANCOR DE LA VALL	0	1	7	si	
0 MARIA DE LA SALUT	0	0	9	no	
0 MARRATXÍ	0	0	8	no	
0 MONTUÏRI	0	0	8	no	
m II 70 MURO	1	69	9	si	
P II 242 PALMA	5	237	59	si	
P II 32 PÈTRA	6	26	19	si	
II 10 POLLENÇA	0	10	9	si	
I 2 PORRERÈS	0	2	12	si	
0 PUIGPUNYENT	0	0	6	no	
0 SA POBLA	0	0	6	no	
0 SANT JOAN	0	0	2	no	
I 4 SANT LLORENÇ	0	4	13	no	
I 1 SANTA EUGÈNIA	0	1	0	si	
m II 33 SANTA MARGALIDA	2	31	13	si	
I 1 SANTA MARIA	0	1	4	si	
m I 6 SANTANYÍ	3	3	5	si	
0 SELVA	0	0	19	no	
II 2 SENCELLES	0	2	0	si	
I 4 SES SALINES	0	4	5	si	
I 1 SINEU	0	1	6	si	
0 SÖLLER	0	0	9	no	
I 1 SON SERVERA	0	1	9	si	
0 VALLDEMOSSA	0	0	4	no	
0 VILAFRANCA DE BONANY	0	0	5	no	
679 TOTAL	42	637	476	25	
I MUNICIPI < 10 PEDRERES DE MARÈS TOTALS		m MUNICIPI < 5 PEDRERES ACTIVES DE MARÈS			
II MUNICIPI ≥ 10 PEDRERES DE MARÈS TOTALS		P MUNICIPI ≥ 5 PEDRERES ACTIVES DE MARÈS			

Fig. 2 Quadre resum de l'estat d'activitat de les pedreres de les Illes Balears. Elaborat per l'autora a partir de la contraposició i verificació de les dades extretes de les fonts citades a la nota a peu 12

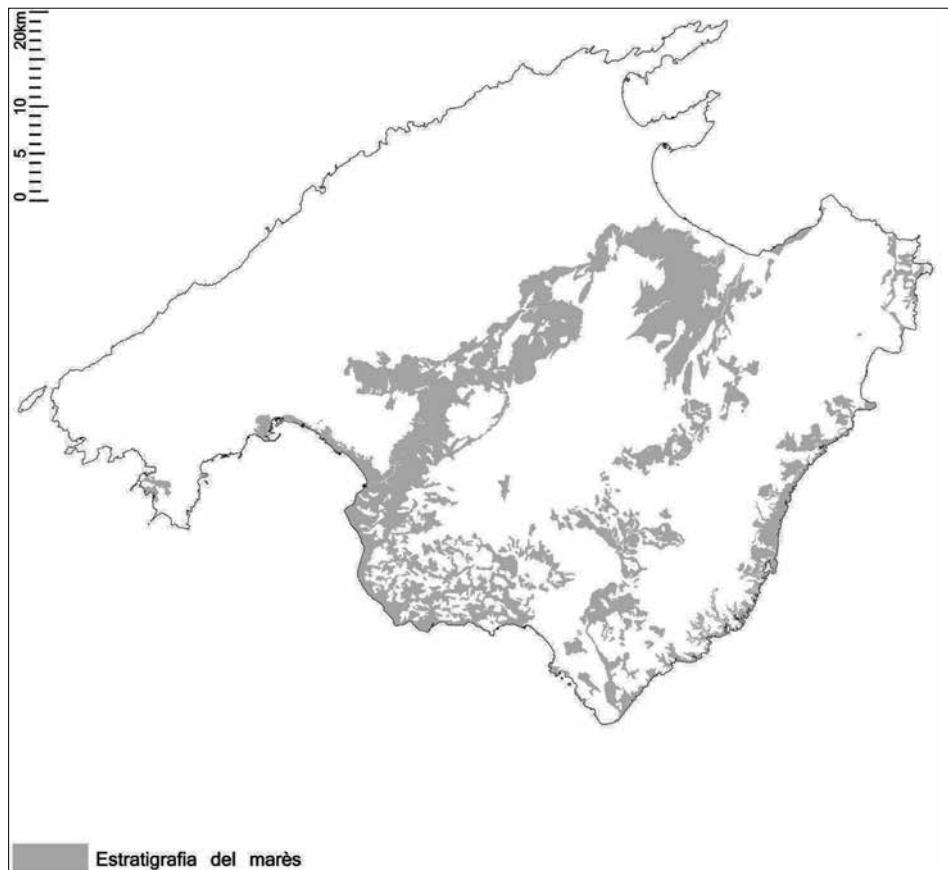

Fig. 3 Estratigrafia geològica dels diferents tipus de marès de Mallorca. Elaborat per l'autora a partir de les dades proporcionades per Mas Gornals i del Mapa Geològic Nacional (IGN), 2012

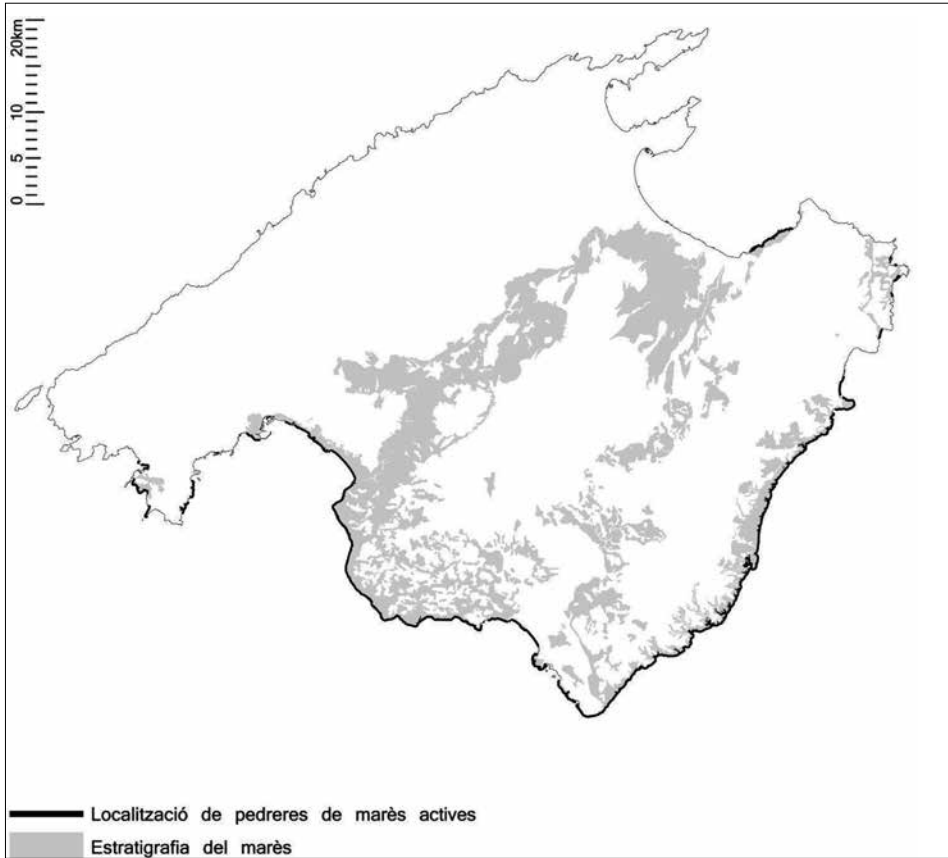

Fig. 4 Elements del territori i accions sobre ell que determinen la identitat del Territori de Pedreres (elaborat per l'autora, 2012)

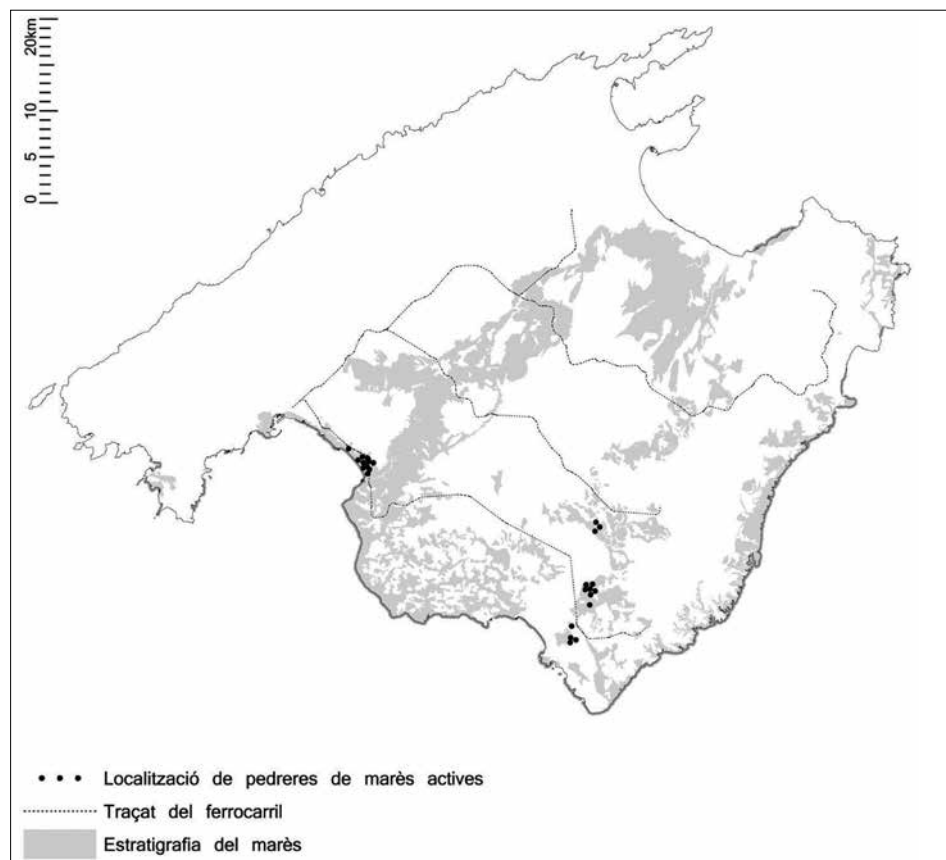

Fig. 5 Evolució temporal de formació del Territori de Pedreres. Segle XIV (elaborat per l'autora, 2012)

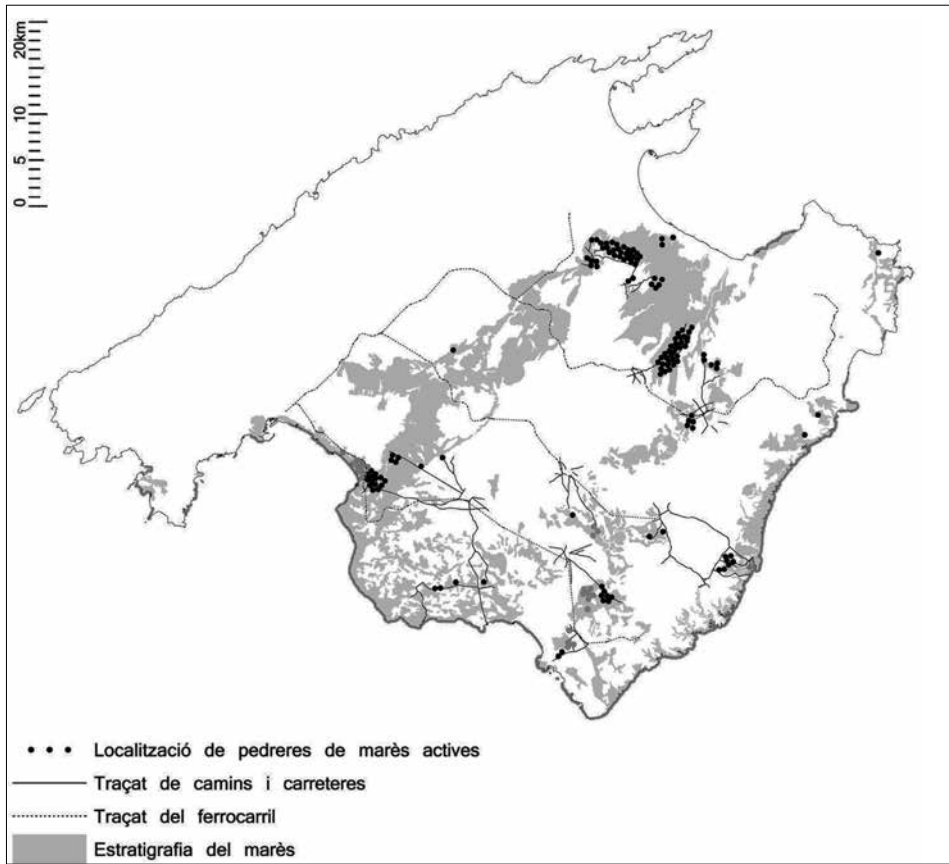

Fig. 6 Evolució temporal de formació del Territori de Pedreres. Segle XIX (elaborat per l'autora, 2012)

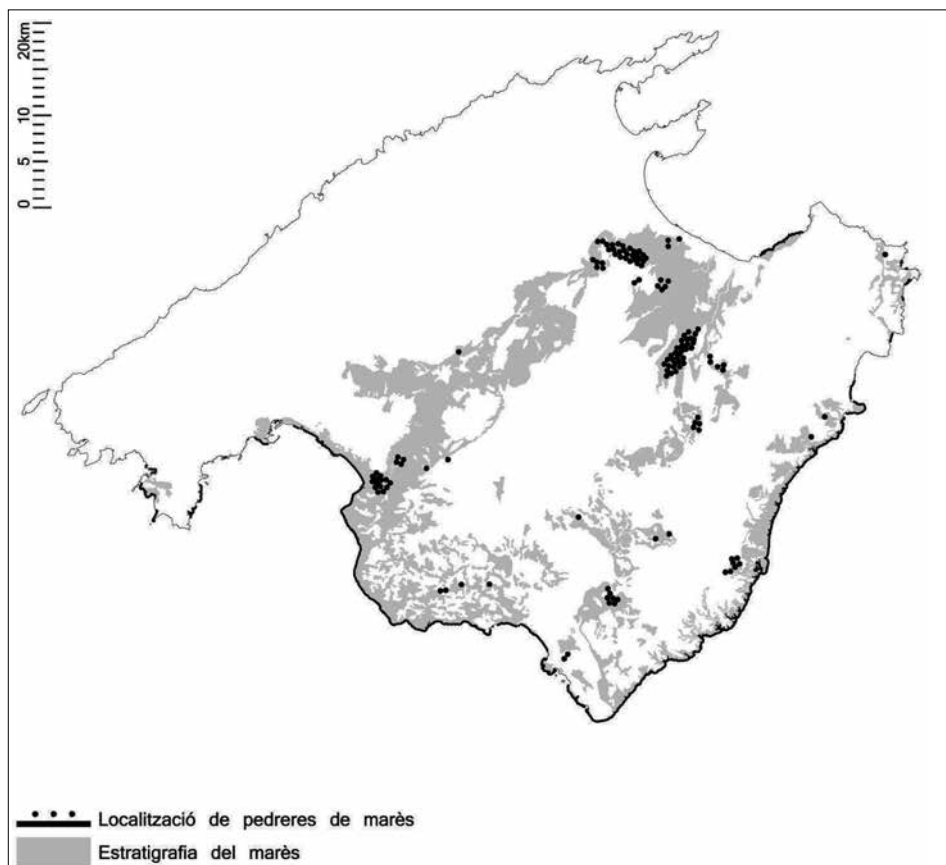

Fig. 7 Evolució temporal de formació del Territori de Pedreres. Actualitat (elaborat per l'autora, 2012)

